

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ: REKABET Mİ? İŐ BİRLİĞİ Mİ?

Okan YEŐİLOT*
Burcu ÖZDEMİR**

Öz

Türkler ve Ruslar, tarihte çok defa karşı karşıya gelmiş, bazen iş birliği ancak çoğu zaman rekabet halinde olmuş iki millettir. Son dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler çok hızlı değişikliklere ve şaşırtıcı gelişmelere sahne olmaktadır. Bu çalışmada öncelikle, Türk-Rus ilişkilerinin tarihi süreci rekabet ve iş birliği kapsamında ele alınacak, devamında ise Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerinin, önce dış politika öncelikleri sonra ise yaşanan olaylar üzerinden bir analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus İlişkileri, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Rekabet, İşbirliği.

THE FUTURE OF TURKISH-RUSSIAN RELATIONS: COMPETITION OR COOPERATION?

Abstract

The Turks and the Russians have had many encounters in the course of history; these contacts occasionally resulted in cooperation, but mostly they led to competition and collisions. Lately, Turkish-Russian relations have been undergoing rapid changes and unexpected twists. This article considers first the past of the Turkish-Russian relations from the point of view of past examples of cooperation and competition. Then, the post-Cold War period of the relations is examined, focusing on foreign policy priorities and recent developments.

Keywords: Turkish-Russian Relations, Ottoman Empire, Russian Empire, Republic of Turkey, Russian Federation, Competition, Cooperation.

I. Türk-Rus İlişkilerinin Tarihi Seyrinde Rekabet ve İş Birliği Alanları

I.1. Rekabet Alanları

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin tarihi süreç içerisindeki seyri -içerisinde istisnaları barındıran örnekler var ise de- daha çok savaşlar ve anlaşmazlıklar silsilesi görünümündedir. İki

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (İstanbul), oyesilot@marmara.edu.tr

** Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Manisa), burcuozdemir_hstry22@hotmail.com

ülke arasındaki bu rekabetin ana nedeni ise stratejik konumlarıdır. Coğrafyanın bir kader olduğu gerçeği ve imparatorluk olmanın gerektirdiği siyasetlerinin neticesinde, iki ülke pek çok kez karşı karşıya gelmiştir. Türkiye ve Rusya arasındaki rekabetin başlangıcı açısından önemli hadiselerden biri, 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan şehirlerinin Ruslar tarafından ele geçirilmesiydi. Kazan'ın zaptı, Rusların Hazar istikametinde ilerleyişinin yolunu açtı, bunun neticelerinden biri 1556'da Astrahan'ın ele geçirilmesi oldu. Kazan ve Astrahan'ın Rusların eline geçmesi, Rusların Osmanlı Devleti ile sınırdaş olmaları neticesini doğurdu. Nitekim bundan bir süre sonra Ruslar, bir taraftan Terek nehri, diğer taraftan Azak kalesine yakın bölgelere doğru ilerlemeye başlayacaktı (Kurat, 1999, s. 153-4). İki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açan bir diğer olay, 1671'de Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a sefer düzenlemeye karar vermesiyle vuku buldu. Rusya, bu tarihten evvel Lehistan'la bir anlaşma yapmış ve eğer Türkler Lehistan'a sefer düzenlerse, Türklere karşı harekete geçmeyi taahhüt etmişti. Nitekim Osmanlı Lehistan üzerine sefere karar verince, 1672'de Aleksey Mihayloviç, IV. Mehmet'e hitaben, bu seferden vazgeçilmesini aksi takdirde Osmanlı'ya karşı etraftaki tüm Hıristiyan devletlerle anlaşılacağını içeren bir yazı gönderdi. Böylece ilk kez bir Rus Çar'ı, Osmanlı sultanını tehdit ediyordu (Kurat, 1999, s. 236). Bununla birlikte, bu tarihe kadar yaşanan hadiseler, doğrudan bir mücadeleden ziyade küçük gerginlikler olarak kaldı. Bunun nedeni muhtemeldir ki, Rusya'nın kendisini Osmanlı karşısında hala yeterince güçlü hissetmemesiydi. Bu bakımdan bir dönüm noktası olarak tanımlanabilecek olan hadise, 1687'de, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Lehistan, Almanya ve Venedik'ten oluşan 'Mukaddes İttifak'a dâhil olmasıydı. Rusya, bununla da kalmadı ve ittifakla yaptığı anlaşma gereği, 1687'de Kırım'a savaş açtı. (Kurat, 1999, s. 237). Bu hadisenin ortaya koyduğu gerçek, Rusya'nın artık Osmanlı Devleti'ni doğrudan karşısına almaktan çekinmemesiydi.

I. Petro'nun (1682-1725) saltanatı dönemi, Türk-Rus ilişkilerinin Rusya lehine dönmeye başladığı bir dönem oldu. Rusya'nın 'sıcak denizlere inme' siyasetinin temelleri bu dönemde atıldı. Petro, bu politikanın neticesi olarak Azak'a sefer düzenledi. 1695'teki başarısız teşebbüsün önemli sonucu, Azak'ın alınabilmesi için bir donanmaya ihtiyaç olduğunun anlaşılmasıydı. Böylece Petro'nun girişimiyle 1696'da Don nehri üzerindeki Voronej'de bir filo inşasına başlandı (Riasanovskiy ve Steinberg, 2011, s. 229). Küçük yelkenliler ve Akdeniz tipi kürekli kadırgalardan oluşan bu filo, çok sayıda marangozun katılımıyla oldukça kısa bir sürede inşa edildi (Bushkovitch, 2012, s. 98). Don boyunca yezdürülen bu gemiler ile Azak ele geçirildi. Azak'ı ele geçiren Petro, sonraki hedefine yani Karadeniz'e inme siyasetine doğru önemli bir adım atmış oldu. Fakat aynı tarihte Venedik, Avusturya ve Lehistan'dan oluşan Mukaddes İttifak'ın Osmanlı ile Karlofça Barışını (1699) imzalaması, Petro'nun bu hedefine mâni oldu. Bunun üzerine 1700'de Osmanlı ile İstanbul Barışını imzalandı (Kurat, 1999, s. 253). Petro dönemi Türk-Rus ilişkilerinde, 1711 tarihinde meydana gelen Prut seferinin de önemi büyüktür. Türkiye bu seferde Kırım Tatarlarının ve İsveç'in de desteğini aldı. Prut seferinin Türkiye açısından önemi, Azak kalesinin, Taganrog ve Kamenets-Podolsk'un Türklere iadesi oldu. (Acar, 2004, s. 131-132). Petro'nun yeğeni Anna (1730-40) döneminde bu başarısızlık telafi edildi.

Amcasının Karadeniz'e inme siyasetini hayata geçirmek isteyen Anna, o sırada Türklerin Balkanlarla meşgul olmasından istifade ederek, 1736 yılında Osmanlı'ya karşı sefer düzenledi. Özü kalesini ve ardından Azak kalesini ele geçirdi. Böylece Rusların sıcak denizlere inme siyasetinin ilk aşaması tamamlandı. (Kurat, 1999, s. 276). Anna döneminde Rusya lehine gelişen bu olumlu seyir, II. Katerina (1762-96) döneminde de artarak devam etti. Bunlardan biri, 1768-74 Türk-Rus savaşlarıydı. Savaş Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlandı. Savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya, Karadeniz'deki stratejik noktaları ele geçirdi. Bu anlaşmanın bir diğer önemli boyutu, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların Rusya himayesine bırakılması oldu. Bu ise, Rusya'ya Türkiye'nin içişlerine karışmak için önemli bir fırsat verdi (Riasanovskiy ve Steinberg, 2011, s. 276). Katerina döneminin bir başka kayda değer olayı, 1787-90 Türk-Rus savaşı neticesinde imzalanan Yaş Anlaşması idi. Bu anlaşmanın en mühim noktalarından biri, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakıydı. Böylece Rusya, güneyindeki daimi bir tehlikeden kurtulmuş oluyordu. (Kurat, 1999, s. 292).

Rusya, sonraki dönemde de Osmanlı aleyhine genişlemeyi sürdürdü. I. Aleksandr (1801-25) döneminde Rusların Kafkasya yönündeki ilerleyişleri ve 1801 yılında Gürcistan'ı hakimiyeti altına alışları 1806-12 yıllarında yaşanan Türk-Rus savaşının nedenlerinden biriydi (Riasanovskiy ve Steinberg, 2011, s. 321). Savaş, III. Selim'in Rusya'yla daha önce yapmış olduğu anlaşmaya uymayarak, Boğdan'da Aleksandr Muruzi ve Eflak'ta Konstantin İpsilanti'yi henüz görev süreleri dolmamışken görevden alması üzerine patlak verdi. Savaş sonunda imzalanan Bükreş Anlaşması'yla Gürcistan'ın batısı ile Besarabya Ruslara bırakıldı. Türkiye ayrıca Eflak ve Boğdan'da Yaş Anlaşması ile elde edilen tüm imtiyazları tanımak zorunda kaldı. Böylece bu iki beylik, iki yıllığına tüm vergilerden muaf tutuldu (Babilunga, 2012, s. 63-68).

I. Nikolay (1825-55) dönemi de Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik hedefleri doğrultusunda başarılar elde ettiği bir dönemdi. Osmanlı Devleti'ni 'hasta adam' olarak tabir eden Nikolay'ın amacı, İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı mirasını devralmaktı. Bu dönemde milliyetçilik akımının etkisiyle 1801'de Sırlar ve 1821'de Morad'daki Rumlar Osmanlı'ya karşı isyan etmişti. Bu durumdan istifade etmek niyetindeki Rusya, Balkan eyaletlerini, Boğazlar ve Anadolu'yu ele geçirmek maksadıyla harekete geçti. İngiliz ve Fransızlar da donanmalarını göndererek bu girişime destek verdi. Üç devletin donanması, Navarin'deki (1827) Türk ve Mısır donanmasını imha etti. Osmanlı Devleti'nin bu durumu protesto etmesi üzerine 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı başladı. Savaşın neticesi Osmanlı açısından ağır oldu. 1829 Edirne Anlaşması ile Eflak, Boğdan ve Sırbistan'ın imtiyazları arttırılırken Yunanistan'a ise bağımsızlık verildi. Böylece Rusya Balkanlardaki nüfuzunu iyice arttırmış oldu. (Kurat, 1999, s. 325). Ancak Nikolay döneminde meydana gelen 1856 Kırım harbi, Türk-Rus ilişkilerinin Osmanlı aleyhine gelişen seyrini değiştiren bir hadise oldu. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinden rahatsızlık duyan İngiltere'nin öncülüğünde, Rusya'ya karşı İngiltere-Fransa-Osmanlı ittifakı meydana geldi. 1853'te Rusya'nın Karadeniz donanması ani bir baskınla Sinop limanındaki Türk donanmasını imha etmesi üzerine, İngiliz ve Fransız gemileri Karadeniz'e çıktılar. Harp, Rusya'nın yenilgisi ile neticelendi. (Kurat, 1999, s. 329). Ancak Çar Nikolay henüz harp sona ermeden hayatını kaybettiği

için, Rusya ile barış, II. Aleksandr döneminde imzalandı. 1856 Paris Barışı'nın neticesinde Rusya Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını kaybetti. Anlaşmanın bir diğer sonucu, Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların hamisi olduğu iddiasından vazgeçmesiydi (Riasanovskiy ve Steinberg, 2011, s. 352). Paris Barışı, Rus-Türk ilişkilerinin seyrini ancak kısa bir süre için değiştirdi. Osmanlı Devleti'nde Balkan ulusları arasında huzursuzluklar baş göstermesi üzerine 1877'de yeni Rus-Osmanlı savaşı başladı. 1878'de akdedilen anlaşma, Rusya'nın Balkanlara hâkim olması ve İskenderun ve Basra körfezlerine ulaşması için gerekli ortamı hazırlamışsa da; İngiltere'nin, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın müdahalesiyle düzenlenen Berlin kongresi kararları, anlaşmanın şartlarını kısmen Osmanlı lehine değiştirmişti (Kurat, 1999, s. 355-6).

I. Dünya Savaşı (1914-18) Sovyet dönemi öncesinde, Rusya ve Türkiye'nin karşı karşıya geldiği son savaş oldu. I. Dünya Savaşı'nda Rusların mücadele ettiği cepheler genellikle Osmanlı Devleti topraklarına yönelikti. Özellikle Boğazlar üzerindeki geleneksel talepler, bu savaş için geçerliydi. Ancak Çanakkale cephesinde Rusya'nın da dâhil olduğu İtilaf devletlerinin yenilgisi, Rusya açısından kritik sonuçlar doğurdu. Batı ile iletişimi kesilen Rusya, İtilaf devletlerinden savaş malzemeleri desteği alamayınca zor durumda kaldı. (Acar, 2004, s. 287-288). Bu durum, o sırada iç karışıklıklar içerisindeki Rusya'ya gerekli yardımın ulaştırılamaması demektir. Bunun sonucu, Çarlık Rusya'sının 1917'deki devrim hareketiyle ortadan kalkması oldu.

Rusya'da kurulan yeni rejimin ilk yılları, Türkiye ile Rusya arasındaki rekabetin yumuşadığı ve hatta işbirliğine dönüştüğü bir dönem oldu. Bu görünümü bozan hadiseler çok nadirdi. Bunlardan biri, 21 Nisan 1922 tarihinde Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nin Rus gizli polisi Çeka tarafından basılması hadisesiydi. Yaşanan bu olay ve Rus tarafının özür dilemek istememesi üzerine, Büyükelçi Ali Fuat Paşa Moskova'dan ayrılmışsa da, Ruslar daha sonra özür dilemiş ve sorun çözülmüştür (Gürün, 1991, s. 71). Bu dönemde Türkiye'deki Komünist partisi mensuplarının faaliyetleri de iki ülke ilişkilerinde dönem dönem gerginliklere sebep olmuştur. Bunlardan ilki, Sakarya zaferinden sonra yer altı faaliyetlerinde bulunan parti mensuplarına yönelik takibatın başlatılması hadisesiydi (Gürün, 1991, s. 51).

İkinci hadise, 1923 yılının Nisan ayında TBMM'nin seçimleri yenileme kararı alması üzerine, Komünist Parti'nin, yapılacak seçimlerde işçi ve köylülere yönelik ortak mülkiyete dayalı sosyal bir inkılap çağrısında bulunmasıydı. Sorumluların sonradan serbest bırakılmalarına rağmen, mahkemeye sevk edilmiş olunmaları, Rusya tarafında rahatsızlık yarattı (Gürün, 1991, s. 106-7). Ancak bunlar, iki ülke arasında yaşanan küçük gerginlikler olarak kaldı. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı tarihlerde Türk-Rus ilişkilerinde ciddi sıkıntılar meydana geldi. Özellikle 1936 yılındaki Montreux görüşmelerinde, Rusya'nın tavrı değişikliğine giderek Boğazların Karadeniz'e komşu devletlerin savaş gemilerine açılmasını istemesi Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerde bir kırılma noktası oldu (Gürün, 1991, s. 151). İkili ilişkilerin gittikçe kötüleşeceğinin bir başka işareti, 28 Şubat 1937'deki Komünist Parti Merkez Komitesi toplantısında Azerbaycan Komünist Parti Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağirov'un, Türkiye'yi,

SSCB'deki Türk halklarına yönelik yardımda bulunarak Türkiye'nin yönetimi altında tek bir Türk devleti kurmak emelinde olmakla suçlaması oldu (Asker ve Aliyeva, 2012, s. 35).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ilişkiler iyice gerildi. Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalarak SSCB yanında savaşa katılmaması Sovyet tarafında büyük rahatsızlığa sebep oldu. Nihayet Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un 19 Mart 1945 tarihli bildirisinde, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler gerekçe gösterilerek, 17 Aralık 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması'nın feshedildiği açıklandı (Gürün, 1991, s. 277). Sovyetler Birliği'nin, Temmuz-Ağustos 1945'teki Potsdam konferansında, kendilerine Çanakale'de bir donanma üssü izninin verilmesini istemesi ve Türkiye'nin doğusundan toprak talebinde bulunması ilişkileri iyiden iyiye gerdi (Asker ve Aliyeva, 2012, s. 36). Yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılımıyla neticelenecek Batı ile yakınlaşmasının yolunu açtı. Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve SSCB artık iki düşman cephede yer alıyordu. İki ülke arasındaki bu gergin süreç, 1980'li yıllarda ve Gorbaçov döneminde yumuşamaya başlayabilecekti (Kınıklıoğlu ve Morkva, 2007, s. 534).

1.2. İş Birliği Alanları

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde iş birliği, ittifak, dostluk kavramları pek rastlanırdır türden olgular değildi. Daha çok karşılıklı savaşlarla öne çıkan Türkiye ve Rusya ilişkilerinde ittifak durumu nadiren vuku bulmuştur. Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilk resmi politik ilişki, III. İvan'ın Sultan Bayezid'e 1492'de yazdığı mektupla başlamıştır. Bu mektup, Moskovalı tüccarların maruz kaldıkları tacizlerden kaynaklı şikâyetleri içermektedir (Kınıklıoğlu ve Morkva, 2007, s. 533). Rus elçilerinin İstanbul'da kabul edileceği bilgisi üzerine, III. İvan, 1497'de Mihail Pleşçeyev'i elçi olarak görevlendirmiştir. Elçinin ziyareti sonrası II. Bayezid tarafından İvan'a gönderilen mektupta, Kefe ve Azak'taki Rus tüccarlarına iyi muamele edileceği sözü verilmiştir (Kurat, 1999, s. 117-118).

Türk-Rus ilişkilerinde ilk ittifak arayışlarından biri, Mihail Fedoroviç tarafından 1613 yılında İstanbul'a Rus elçilerinin gönderilmesi olayıdır. Rusların isteği, o dönemdeki Leh tehlikesini Osmanlı Devleti'nin yardımlarıyla ortadan kaldırmaktı. Rus elçilerinin bu amaçla dönemin sadrazamı Öküz Mehmet Paşa'ya 40 kürk vadettiği bilgisi mevcuttur. Sadrazamın ise buna karşılık Rus tarafına Lehistan'a sefer açmak sözü verdiği, ancak Don Kozaklarının Karadeniz'deki eşkıyalıklarının buna mâni olduğu ifade edilmektedir. (Kurat, 1999, s. 235). Böylece Rusya tarafından gelen bu ilk ittifak arayışı, olumsuz sonuçlanmıştır.

Rusya ve Türkiye arasındaki nadir iş birliği örneklerinden biri, 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine meydana gelmiştir. Mısır'ın işgali, Balkanlar yoluyla Akdeniz'e inmek düşüncesindeki Rusya'yı rahatsız etmiş, böylece Fransa'ya karşı bir Rusya-Osmanlı ittifakına neden olmuştur. Öyle ki, Osmanlı devleti, yardım için gelen Rus donanmasının İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere'de demirlemesine izin vermiştir. İngiltere'nin de katılımıyla güçlenen bu ittifakın neticesinde, Fransa Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Çolak, 2008, s. 143-154).

Türk-Rus münasebetlerinde bir diğer iş birliği örneği, 1833 Hünkar İskeleyi Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın gerçekleştirilmesine yol açan hadise, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı olmuştur. Padişah II. Mahmut, bu gelişme üzerine Çar I. Nikolay'dan yardım talep etmiş, bunun üzerine 12.000 kişilik Rus kuvveti yardım için gönderilmiştir. Rus kuvvetleri Boğaziçi'ne kadar ilerleyince, İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesinden endişe eden İngiltere ve Fransa, Mısır valisine baskı yaparak onu Osmanlı Devleti'yle anlaşmaya zorlamış, Ruslar Boğaziçi'nden çekilmeden önce, Beykoz'daki Hünkâr iskelesinde Osmanlı hükümetiyle bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın içeriği, Rusya ile Türkiye arasında askeri bir ittifaktan ibaretti. Anlaşmada yer alan gizli maddeyle, bir harp durumunda Çanakale Boğazi'nin Rusya dışındaki diğer devletlere kapatılacağı sözü verilmiştir. (Kurat, 1999, s. 325-326).

Türk-Rus ilişkilerinde iş birliği anlamında önemli gelişmelerin yaşandığı dönem, Sovyet dönemi olmuştur. Rusya'daki yeni iktidarın emperyalizm karşıtı siyasetinin, o dönemde Batılı işgalcilerle harp halindeki Türkiye'ye olumlu yaklaşımında belirleyici olduğu muhakkaktır. Türk tarafı da bu süreçte, Rusya'nın uzattığı bu dostluk elini geri çevirmemiştir. Nitekim Atatürk, 26 Nisan 1920'de, Türkiye Hükümeti adına SSCB yönetimine, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve Türkiye'ye yardım isteklerini içeren bir mektup yollamıştır. Böylece 2 Haziran 1920'de iki ülke arasında ilk diplomatik ilişkiler başlamıştır. (Asker ve Aliyeva, 2012, s. 34). İki ülkenin karşılıklı çabalarının somut göstergelerinden biri, 1921 Moskova Anlaşması olmuştur. Burada Sovyet tarafı, Misak-ı Milli'yi tanıdığını ve Türkiye'yi ilgilendiren meselelerde Türkiye'nin tanımadığı hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Anlaşma haricinde Sovyet yönetimi, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkı amacıyla, belirsiz bir süre için, her yıl 10 milyon altın ruble yardımda bulunacağı sözünü de vermiştir (Gürün, 1991, s. 64-68-69). Rusya ve Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştiren bir diğer gelişme, Sovyet tarafının teklifiyle hazırlanan 17 Aralık 1925 tarihli Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması olmuştur. Burada her iki ülke, bir diğerine üçüncü bir ülke tarafından saldırıda bulunulduğunda, birbirlerine karşı tarafsızlıklarını koruyacakları sözünü vermiştir (Gürün, 1991, s. 111).

Sovyetler Birliği ile ilişkilerdeki bu olumlu seyir, Stalin dönemindeki gelişmeler –özellikle toprak talebi– nedeniyle bozulmaya başlamışsa da Stalin'in ölümünden sonra ilişkiler yeniden ısınmıştır. Nitekim Sovyet Rusya, 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye verdiği notada, Türkiye'deki toprak taleplerinden vazgeçtiğini ve Boğazlar meselesinin iki ülkenin de kabul edeceği şartlarla halledilebileceğini ifade etmiştir (Erdem, 2007, s. 97). Bunun yanı sıra, Kruşçev'in Aralık 1955'te yaptığı açıklama da ilişkilerin olumlu seyrine katkıda bulunacak türden olmuştur. Kruşçev bu konuşmasında, Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu, ancak bu ilişkilerin sonradan bozulduğunu, bunun tek sorumlusunun Türkiye olmadığını, buna Sovyet tarafının yaptığı uygunsuz açıklamaların da yol açtığını ifade etmiştir (Ulunian, 2003, s. 44). 1980'li yıllarda da Türk-Rus ilişkileri olumlu bir seviyede ilerlemeye devam etmiştir (Kınıklıoğlu ve Morkva, 2007, s. 534).

2. 1991 Sonrası Türk-Rus İlişkileri

2.1. 1991 Sonrası İlişkilerde Rekabet Alanları

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerde başlıca gerginlik sebebi, Türkiye'nin bu dönemde Türk cumhuriyetlerine yönelik izlemiş olduğu siyasetti. Türkiye'de Cumhurbaşkanı ve Başbakan da dâhil üst düzeydeki yetkililerin, 'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne devasa Türk yurdu' şeklinde yaptığı açıklamalar, bunun yanı sıra THY'nin Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetlerinin başkentlerine tarifeli uçak seferleri başlatması, TRT'nin *Avrasya* kanalının yayına başlaması, Türk işadamlarının bu bölgelere yönelik yatırımlarını artırması ve Türk cumhuriyetlerinin katılımıyla ilki 1992 yılında düzenlenen 'Türk Zirvesi' gibi gelişmeler Rusya'yı rahatsız etti (Ercan, 2010, s.29-37). Özellikle Rusya'da Batı yanlısı yönetimin başarısızlıkları sonucunda iktidara gelen Avrasyacı yönetim döneminde, daha önceki yönetimin izlediği Batı yanlısı siyaset nedeniyle ihmal edilen Orta Asya ve Kafkaslara olan ilgi yeniden artması (Mikail, 2007, s.37) ve 1993'te Yakın Çevre Doktrini (YÇD) ile bu coğrafyanın Rusya'nın nüfuz alanı olarak ilan edilmesiyle, iki ülke arasında bu bölgede yaşanan rekabette artış gözlemlendi (Özbay, 2011, s. 46). YÇD özetle, Rus güvenliğinin ülke sınırlarından değil, eski SSCB sınırlarından başladığını ve Rusya'nın Kafkaslar ile Güney Asya'da ekonomik alanda diğer ülkelerden daha fazla imtiyaza sahip olması gerektiğini savunuyordu (Ercan, 2010, s.30). Bu doktrinin kabulünden sonra, Türkiye'nin bölgeye yönelik siyaseti Ruslar tarafından 'Pantürkist' ve 'yayılmacı' bir siyaset olarak nitelendirilmeye başlandı (Mikail, 2007, s.37). Hatta 1994 yılında Bakü'de yapılması planlanan ikinci 'Türk Zirvesi' toplantısı, Rusya'nın tepkisi üzerine yapılamadı (Büyükkakıncı, 2004, s. 24).

Soğuk Savaş sonrası dönemde iki ülkeyi karşı karşıya getiren problemlerden biri, Dağlık Karabağ sorunu idi. Rusya, Dağlık Karabağ'ın işgali sırasında Ermenistan'a önemli düzeyde askeri ve ekonomik destekte bulundu. Ermenistan, Rusya'dan gelen bu yardımların da desteğiyle Karabağ'ın yanı sıra Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etti (Mikail, 2007, s.38). Her ne kadar iki ülke de bu meselenin çözümü için Avrupa Birliği Güvenlik Teşkilatı (AGİK) bünyesinde oluşturulan Minsk grubunun çalışmalarında yer aldıysa da Türkiye'nin bu meseledeki tavrı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden yanaydı. Nitekim Türkiye, 1993-95 yıllarında Ermenistan'a uçuş koridorlarını kapatarak bu ülkeye ambargo uyguladı (Büyükkakıncı, 2004, s. 24). Bu sorun, o dönemde iki ülke ilişkilerini oldukça germiştir.

Türkiye ile Rusya 1994 yılında Türkiye'nin yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini düzenleyen bir tüzüğü kabul edışıyle bir kez daha gerildi. Tüzükte yer alan maddelerde, büyük ve tehlikeli yük taşıyan gemilerin -buna petrol gemileri de dahil- geçişinin sırayla yapılacağı ve ayrıca Boğazların yapım-onarım, suç takibi, hava muhalefeti gibi sebeplerle geçici olarak deniz trafiğine kapatılabileceği yer alıyordu (Ercan, 2010, s.32). Rusya tarafına göre bu tüzükte, Montreux (Montrö) sözleşmesinde yer alan serbest geçişle ilgili maddelere aykırı hususlar mevcuttu. Bu mesele, 6 Kasım 1998'te Türkiye'nin 'Türk Boğazları Deniz Trafiği Düzeni' başlıklı yeni bir tüzüğü yürürlüğe koymasıyla çözümlendi (Büyükkakıncı, 2004, s. 21). Bu yeni tüzük, bir öncekine kıyasla Boğazlardan geçiş serbestisi konusunda daha fazla esneklik sağlıyordu (Ercan, 2010, s.33).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli bir rekabet unsuru da Çeçen meselesiydi. Rusya'nın 1994 yılında Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sorun olarak ortaya çıktı. Bu süreçte Çeçen lideri Dudayev'in Türkiye'yi ziyareti ve başbakanlık düzeyinde kabulü, Rusya'yı oldukça rahatsız etti (Büyükkakıncı, 2004, s. 25). Rusya, Türkiye'nin Çeçen meselesindeki tutumuna misilleme olarak Kürt problemini öne çıkardı. 1994 yılında Moskova'da 'Kürdistan tarihi' konulu bir konferans düzenlendi. Ocak 1995'te ise Yaroslav'da bir "Kürt evi" açıldı. Bu gelişmeler Türk tarafının tepkisine neden oldu (Büyükkakıncı, 2004, s. 26). 1995 yılında Türkiye'ye gelen Rus Dışişleri yetkilileri Türkiye'den Çeçenlere yardımı durdurmasını ve Kafkas-Çeçen dayanışma derneklerinin kapatılmasını talep etti. Türkiye'den aradığı karşılığı bulamayan Rusya, Moskova'da 'Sürgündeki Kürt Parlamentosu'nun ¹ üçüncü toplantısının (30 Ekim-1 Kasım 1995) düzenlenmesine müsaade etti. 1999 yılının Aralık ayında dönemin Türkiye Başbakanı Ecevit'in Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında, Çeçen sorununun Rusya'nın iç meselesi olduğunu açıklamasıyla birlikte meselenin çözümü için ilk adım da atılmış oldu (Özbay, 2011, s.38). Buna karşılık Rusya da Kürt terör örgütlerine karşı tutumunu değiştirdi ve Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Rusya'ya sığınma talebini reddetti (Aktürk, 2013, s.58).

1990'lı yılların bir diğer rekabet konusu, 1997 yılında Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne sattığı S-300 füzeleriydi. Türkiye tarafı, Rusya'nın Rum Kesimi'ne füze satışına tepkisini, bu füzelerin Boğazlardan geçişini engellemek için her çeşit önlemi alacağını açıklayarak gösterdi. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin Türkiye'ye katılma olasılığını dillendirmesi, Rum tarafının 1998'de füzelerin adaya konuşlandırılması kararından vazgeçmesinde etkili oldu (Büyükkakıncı, 2004, s. 20). Türkiye'nin itirazları doğrultusunda Kıbrıs'a gönderilmeyen S-300 füzeleri, ABD'nin arabuluculuğunda Girit'te konuşlandırıldı (Zeyrek, 2013).

1998 yılında Türkiye'nin yaptığı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı anlaşması da bu yıllarda iki ülke ilişkilerinde önemli bir rekabet unsuruydu. BTC petrol boru hattı ile amaçlanan, Azerbaycan petrolünün Akdeniz üzerinden Batı'ya taşınmasıydı. Rusya, bölgede enerji konusunda söz sahibi tek ülke olmak istediği için bu projeye karşı çıktı. Ancak projenin kabul edilmesine engel olamadı (Ercan, 2010, s.38).

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde 1990'lı yıllara kıyasla, 2000'li yıllarda daha olumlu bir tablo gözlemlenmekteyse de gerginliğe sebep olan gelişmeler de yaşanmıyor değildi. Nitekim 2005 yılında Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı Duma'nın sözde soykırımı kabul eden bir karar alması, Türk tarafında rahatsızlık yarattı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı yaptığı basın açıklamasında Rusya'nın bu kararını kınadı (Özbay, 2011, s.61). Bu dönemde Rusya'nın Türkiye'den gelen sebze ve meyvelerin ithalatını, bunların yüksek oranda ilaç kalıntısı barındırdığı gerekçesiyle

¹ 12 Nisan 1995'te Hollanda'nın Lahey kentinde kurulan Sürgündeki Kürt Parlamentosu (SKP), Kürt sorununun uluslararası alana taşınması ve Türkiye aleyhine bir ortam yaratılması konusunda etkin rol oynadı. SKP, Türkiye'nin büyük tepkilerine rağmen; Viyana, Moskova, Kopenhag, Roma ve Brüksel'de pek çok kez genel kurul toplantısı yaptı (Güven Özalp, "PKK, meclisini feshetti", <http://www.milliyet.com.tr/1999/09/28/haber/hab03.html> (09.03.2017).

durdurması hadiseleri de iki ülke arasındaki ilişkilerin kusursuz olmadığını ortaya koyan diğer bir örnekti (Özbay, 2011, s.59).

Rusya'yla ilişkilerde bir başka rekabet unsuru, Kırım'da yaşanan gelişmelerdi. Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi ve ardından 16 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile bölgenin Rusya'ya bağlandığının ilan edilmesi Türkiye'yi endişelendirdi. Türkiye referandum öncesi ve sonrasındaki süreçte, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve Kırım Tatarları adına duyduğu kaygıyı dile getirdi. Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, Kırım Tatarlarının referandum sürecinde baskıya maruz kaldığını söyleyerek bunu eleştirdi ve onların can güvenliğinden yoksun bırakılmalarının 'kabul edilemez' olduğunu ifade etti (Gafarlı, 2014). Referandum sonrasında açıklama yapan dönemin başbakanı Erdoğan, Türkiye'nin, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda Batı ülkeleriyle aynı görüşü paylaştığını ve Türkiye'nin Kırım Tatarlarının yanında olacağını, onlara herhangi bir zararın gelmemesi için her türlü girişimde bulunulacağını açıkladı ("Erdoğan'dan İzmir'de Sürpriz Görüşme", 2014).

2000'li yıllarda ikili ilişkilerde önemli bir gerginlik sebebi de büyük oranda Ortadoğu siyasetinde yaşanan gelişmelerdi. Suriye'de BAAS rejiminin devrilmesi amacıyla Batı'nın kışkırtmasıyla meydana gelen çatışmalar sonrasında Rusya, 2008 yılında Abhazya, Güney Osetya ve Ermenistan topraklarına uzun menzilli füzeler yerleştirdi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın bu eylemlerini Türkiye'nin güvenliğine yönelik açık bir tehdit olarak gördüğünü açıkladı ("Turtsiya-Rossiya: Priçini Konflikt", 2016). Suriye'de yaşanan krizin Türk-Rus ilişkilerini daha da gerginleştireceğinin bir diğer işareti, Ekim 2012'de Moskova'dan kalkıp Şam'a doğru giden bir Rus uçağının Ankara'da inişe zorlanmasıydı. Uçağın F-16'larla inişe zorlanmasının sebebi, içinde Şam'a teslim edilecek askeri malzemeler olabileceği kuşkusuydu. Ancak yaşanan bu olay, iki ülke arasında ekonomik iş birliğini etkileyecek bir boyuta ulaşmadı. Bununla birlikte, Rusya'nın Eylül 2015'te Suriye'de hava operasyonlarına başlamasıyla durum değişmeye başladı. 30 Eylül'de hava operasyonlarına başlayan Rus uçakları, birkaç kez Türkiye hava sahasını ihlâl ettiği gerekçesiyle uyarıldı (Göksedef, 2016) 24 Kasım 2015'te Rus uçağının Türk tarafından açılan ateşle düşürülmesinden sonra iki ülke ilişkileri aniden kırılma noktasına geldi. Öyle ki Rusya Devlet Başkanı Putin, bu hadise için 'arkadan vurulmak' ifadesini kullandı ("Turtsiya-Rossiya: Priçini Konflikt", 2016). Putin, 2015 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği basın toplantısında, Rus uçağının düşürülmesini düşmanca bir hareket olarak tanımladı ve Türkiye'nin bunu neden yaptığını anlayamadığını belirtti ("Putin: Atatürk mezarında ters dönmüştür", 2015). Bu olay sonrasında Rusya tarafından Türkiye'ye yönelik bazı provokatif eylemler gerçekleştirildi. Aralık 2015'te Ege Denizi'nde bir Rus savaş gemisinin bir Türk balıkçı teknesine ateş açması hadisesi bunlardan biriydi. Rus Savunma Bakanlığının yaptığı açıklamada Smetliviy adlı firkateynin olası bir çarpışmayı önlemek için ateş açtığı belirtildi ("Rus Savaş Gemisi Ege'de Türk Balıkçı Teknesine Ateş Açtı", 2015). Bir diğer olay, Caesar Kunikov adlı Rus savaş gemisinin Boğaz'dan geçiş sırasında, bir Rus askerin omuzunda füze ile görüntülenmesiydi. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, bu gelişmeyi provokasyon olarak niteledi ("Rusya'ya Boğaz'dan Füzeli Geçiş Uyarısı", 2015).

Rusya'nın uçak krizine tepkisi bu olaylarla sınırlı kalmadı. Rusya, Türkiye'ye yönelik ağır yaptırımlar uygulamaya koydu. Bunlardan biri, Rusya'ya vizesiz seyahatin 1 Ocak 2016'dan itibaren kaldırılmasıydı. Gelişmelerin ardından Rusya uluslararası kurallara aykırı olarak Türkiye'den gelen yolcu uçaklarının uçuş ekiplerine de vize zorunluluğu getirdi (Özbek, 2016). Uçak krizinin yarattığı gerginliğin en çok yansıdığı alanlardan biri, turizm sektörüydü. Nitekim yaşanan krizin ardından Rusya'daki turizm şirketleri ve tur operatörleri, Türkiye'ye tur satışlarını durdurdu (İsmayıl, 2016, s.11). Bu durumun Türk turizmi açısından bilançosu ağır oldu. Rusya'ya yaşanan krize ek olarak, o dönemde yaşanan terör olayları nedeniyle Avrupa'dan yapılan rezervasyonların iptali üzerine, Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı 2016 yılı Ocak ayında bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 6.4 azaldı ("Turizmde 30 Yılın En Büyük Krizi", 2016).

Uçak krizi üzerine uygulanan bir diğer yaptırım, Türkiye'den ithal edilen sebze-meyvelere getirilen yasaktı. Rusya Devlet Başkanı'nın Basın Sözcüsü Dmitriy Peskov, Türk sebze ve meyvelerine getirilen yasağın siyasetle ilgisinin olmadığını söyledi. Rus tarafının gerekçesi, ürünlerde zararlı böcek tespit ettikleri iddiasıydı ("Rusya, Türkiye'den Sebze-Meyve İthalatını Tamamen Yasaklıyor", 2015). Rusya, 1 Ocak günü itibarıyla ekonomik yaptırımlara giderek, Türkiye'den domates, portakal, elma, kayısı, lahanası, muz, brokoli, mandalina, salatalık, armut, kayısı, şeftali, erik, üzüm, çilek, kuru soğan, karanfil, tavuk ve hindi eti ithalatını yasakladı ("Rusya'nın İthalat Yasağı Meyve-Sebzeyi Ucuzlattı", 2016). Sonraki süreçte Rusya'yla ilişkilerin yeniden ısınmaya başlaması üzerine bazı Türk ürünlerinin ithalatına yönelik yasaklar kaldırıldı. Rus hükümeti, Erdoğan'ın 10 Mart 2017'de Putin'le Moskova'da gerçekleştireceği görüşme öncesinde Türkiye'den soğan, karnabahar ve brokoli dahil olmak üzere bazı ürünlerin alımına yönelik yasağı kaldırdı. Bununla birlikte, Türkiye'den domates alımına yönelik yasak hala devam ediyor ("Rusya Bu Ürünlerin Yasağını Kaldırdı", 2017).

Uçak krizinin yarattığı gerginlik, Türk tarafından gelen özürle yumuşamaya başlamış ve ilişkiler hızla yeniden gelişme sürecine girmişse de özellikle PKK/YPG meselesi iki ülke arasında bir rekabet unsuru olmaya devam etmiştir. Nitekim Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Aleksandr Botsan-Harçenko, PKK ve YPG'yi terörist olarak görmediklerini açıkladı. Harçenko, Rus basınına yaptığı açıklamada: "Rusya'da bu örgütler resmi olarak teröristler listesinde değil. Bu bir gerçek, durum böyle" dedi ("Rusya: PKK ve YPG'yi Terörist Olarak Görmüyoruz", 2017). Bu açıklamanın ardından Moskova'da -Rusya yönetiminin izniyle- 15 Şubat 2017'de VI. Kürt Konferansı düzenlendi. Konferansa Suriye, Türkiye, Irak ve İran'dan Kürt örgüt ve parti temsilcileri katıldı. PKK'nın uzantısı PYD'nin Eş Başkanı Asya Abdullah, Suriye Kürtlerinin katılımı olmadan yapılacak hiçbir uluslararası Suriye konferansı sonuçlarını kabul etmediklerini, Afrin, Kobani, Cizre'yi içine alan Kürt Federal Bölgesi taleplerinde ısrarlı olduklarını açıkladı. Kobani'nin Eşbaşkanı Enver Müslim ise, yaptığı açıklamada Rusya'nın 24 Ocak'ta Astana'daki Suriye zirvesinde sunduğu anayasa taslağını olumlu bulduklarını, özellikle Suriye'de yaşayan azınlıkların kendi geleceğini tayin etmesi gerektiği şeklindeki maddeyi olumlu karşıladıklarını ifade etti (Hacıoğlu, 2017).

Türkiye ve Rusya arasındaki YPG/PKK gerilimi, Rusya'nın Suriye'nin kuzeybatısındaki Afrin'de üs kuracağı iddiasıyla daha da tırmandı. Ancak Rusya Savunma Bakanlığı, yaptığı açıklamada Suriye topraklarında yeni Rus askeri üsleri kurma planlarının olmadığını ifade etti ("Rusya YPG ile Ortak Üs Kurulacağı İddialarını Yalanladı", 2017). Açıklamada Rusya'nın, Afrin yakınlarında Kürt güçleri ile Türkiye kontrolündeki Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) karşılaştığı bölgede, Suriye'deki ateşkesi izleme şubesi açacağı belirtildi ("Rusya, YPG ile Anlaştığını Yalanladıktan Sonra Bu Görüntüler Ortaya Çıktı", 2017). Suriye'de yapılan kimyasal saldırı üzerine açıklama yapan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ABD ve Rusya'ya yönelik şu sözleri manidardı: "Afrin'den saldırı geldi üç asker şehit oldu. Teröristler sızıp gelip canlı bombayı patlatıyorlar. YPG kamplarından geliyorlar. Bize yönelik tehditlerle mücadele ederken bizim dostlarımız herhalde kalkan olmaz. Bunlarla konuşuruz. Garip bir konu var. İki süper gücün Rusya ve ABD'nin bir terör örgütünü birbirine kaptırmama yarışına girmesidir" ("Bakan Çavuşoğlu'dan ABD ve Rusya'ya Sert Tepki", 2017). Bu sözler, hem Rusya hem de ABD'nin YPG'ye yönelik desteğine açık bir eleştiri niteliğindedir.

2.2. 1991 Sonrası İlişkilerde İş Birliği Alanları

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yılları, Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerde iş birliğinden ziyade rekabetin öne çıktığı bir dönemdi. Bu nedenle, 1990'lı yılların başlarında iki ülke arasında daha ziyade ekonomik alanda bir iş birliğinden söz edilebilmektedir. Nitekim Rusya devlet başkanı Yeltsin, Türkiye'ye ilk diplomatik ziyaretini, 1992 yılının Haziran ayında Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİB) teşkilatının kuruluş deklarasyonunu imzalamak için gerçekleştirdi (Büyükkakıncı, 2004, s.17). Bu dönemde, ikili ekonomik ilişkilerde doğalgaz ticaretinin önemli bir yeri vardı. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde doğalgaz alımı konusunda Türkiye'nin en önemli ticari ortağı Rusya'ydı (Ercan, 2010, s.29). 1997 yılı verilerine göre, Rusya'dan ithal edilen doğalgazın miktarı 6 milyar m³ idi. Bu rakam, Türkiye'nin doğalgaz ithalatının %60'ına denk geliyordu (Büyükkakıncı, 2004, s. 32). Bu bakımdan 1997'de 'Mavi Akım' anlaşmasının imzalanması önemli bir gelişmeydi. Bu proje, Rusya'nın Türk ekonomisine yaptığı en büyük yatırımdı (Özbay, 2011, s. 41-42). Karadeniz'in altından geçerek Samsun'dan karaya çıkan Mavi Akım hattı -Batı hattıyla birlikte- Rus doğalgazını Türkiye'ye taşıyan iki önemli hattan biriydi (İsmayıl, 2016, s.11).

İlk yıllarda siyasi sahada daha çok rekabet gözlenirken, ekonomik alanda iş birliğinin öne çıkmasının nedeni, Rusya'nın bu dönemde iktisadi sıkıntı içerisinde olmasıydı (Turan, 2009: 65). Bu durum Rusya'yı, Türkiye ile ekonomik iş birliğine zorlayan faktörlerden biri oldu. Bununla birlikte, 1990'lı yılların sonlarına doğru iki ülke arasında ekonominin yanı sıra siyasi alanda da bir yakınlaşma gözlemlendi. 1997'de dönemin Rusya Başbakanı Çernomyrdin Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu dönemde iki ülke arasında ilk defa 'stratejik ortaklık' ifade edilmeye başlandı (Özbay, 2011, s. 48). Bu süreçte yaşanan siyasi yakınlaşmanın en bariz göstergelerinden biri, Kasım 1999'da Türkiye Başbakanı Ecevit'in Moskova'ya yaptığı resmi ziyarette, Çeçenistan konusunu Rusya'nın bir iç meselesi olarak tanımlaması ve buna karşılık Rusya Başbakanı Putin'in ise, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir terörist eylemi desteklemediği ve desteklemeyeceği

açıklamasında bulunmasıydı. Bu ziyaretin bir diğer önemli sonucu, iki ülke arasında terörizmle mücadele konusunda ortak bir deklarasyonun imzalanmasıydı (Özbay, 2011, s. 49).

1990'lı yılların sonlarında başlayan yakınlaşma süreci, sonraki dönemde de devam etti. Ekim 2000'de Rusya Başbakanı Kasyanov'un Ankara'ya yaptığı resmi ziyarette, iki ülkenin birbirine rakip değil ortak olduklarını açıklaması önemli bir gelişmeydi (Özbay, 2011, s. 50). Bir diğer önemli gelişme, 2001 yılında Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un Türkiye'ye yaptığı ziyareti. İki ülke, bu ziyarette varılan mutabakat neticesinde, 16 Kasım 2001'de New York'ta 'Avrasya İş Birliği Eylem Planı'nı imzaladı. Bu planda, iki ülkenin Avrasya'daki iş birliğinin, bölgedeki anlaşmazlıklara barışçıl ve kalıcı bir siyasi çözüm olacağına yönelik inanç ve ayrıca Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi isteği dile getirildi (Mikail, 2007, s.40). Adalet ve Kalkınma Partisinin parti programında, Orta Asya ve Kafkasya'da rekabete değil, iş birliğine dayalı bir siyasetin sürdürülmesi şeklindeki yaklaşımı da iki ülke arasındaki yakınlaşmanın devam edeceğinin bir işaretiydi (Özbay, 2011, s. 39). 2000'li yılların önemli hadiselerinden bir diğeri, 2004 yılında Putin'in yaptığı Türkiye ziyaretiydi (Mikail, 2007, s.100). Putin, bu ziyaretin öncesinde Rus basınına verdiği röportajda, Türkiye-Rusya ilişkileri hakkında şu açıklamada bulunuyordu:

Bize bu yolda iş birliği ve başarı eşlik edecek. Sonuçta vatandaşlarımız için başarıya ve ekonomilerin aktif gelişimine ancak güçlerimizi birleştirirsek ulaşırız. Bu, özellikle Türkiye ve Rusya gibi ortak çıkarlara sahip ülkeler için uygun olur. Karadeniz üzerinde komşuyuz. Biraz karışık ve ilginç bir ortak tarihimiz var. Bu tarihte savaşlar da uzlaşmalar da var. Ama ilginçtir; daha ziyade iş birliği olmuştur (Göksedef, 2016).

Putin'in ziyareti öncesinde Türkiye'den de ikili ilişkilerdeki olumlu gidişatı destekleyici bir adım atıldı ve Türkiye'de yaşayan dokuz Çeçen tutuklandı. Türk polisi, tutuklanan Çeçenlerin El Kaide bağlantılı olduğunu açıkladı. Putin'in bu ilk Türkiye ziyaretinin ardından, Ocak 2005'te bu kez Başbakan Erdoğan, beraberinde 600 iş adamıyla birlikte Rusya'ya gitti. Annan Planı'nın oylandığı ve referandumda Rum kesiminin 'hayır' dediği dönemde, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nden yana tavır alan Putin, bu ziyaretlerle birlikte söylemini de değiştirdi, Annan Planı'nı destekledikleri ve KKTC'ye yönelik ekonomik tecridin adil olmadığı açıklamasında bulundu (Göksedef, 2016).

Rusya ve Türkiye ilişkilerindeki bu olumlu seyir, 2008'de yaşanan Gürcistan-Rusya savaşından sonra da bozulmadı. Bahsi geçen savaş, Gürcistan'ın askeri birliklerinin 7-8 Ağustos 2008'de Güney Osetya'ya girmesi üzerine meydana gelmiş, Rus birliklerinin Tiflişe yaklaşması üzerine, AB dönem başkanı Fransa araya girerek iki ülke arasında ateşkes yapılması sağlanmıştır (Çelikpala, 2010, s.107). Türkiye her ne kadar savaş sırasında Gürcistan'ın Türkiye'den elektrik talebini aynı gün karşılamış ve Türk Kızılay'ı ile bölgeye insani yardım göndermişse de Gürcistan'ın askeri yardım talebine yanıt vermemiştir. Böylece Türkiye, o dönemde ekonomik iş birliğinin geliştiği Rusya'nın da içinde yer aldığı bu savaşa dâhil olmamıştır (Göksedef, 2016). Bu savaş sırasında

Türkiye'nin tarafsız kalması, barış için gösterdiği çaba ve savaş sırasında Montrö anlaşmasına uygun hareket etmesi Rusya tarafında memnuniyet yaratmıştır (Özbay, 2011, s. 57).

2000'li yıllar siyasi yakınlaşmaya paralel olarak, ikili ekonomik ilişkilerde hızlı ve önemli adımların atıldığı bir dönem oldu. Bilindiği gibi turizm meselesi, özellikle Türkiye açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye, Rusların en çok tercih ettiği tatil ülkelerinden biridir. Öyle ki, Rus basını Türkiye için Rusların 'milli daçası' (yazlığı) terimini kullanıyor (Mikail, 2007, s. 54). Bu bakımdan, Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in 12 Mayıs 2010'da Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyarette, iki ülkenin vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması yönünde anlaşmaya varması önemli bir gelişmeydi (Özbay, 2011, s. 41).

Bu dönemde ekonomik iş birliği bağlamında dikkat çekici hadiselerinden biri, Türkiye ile Rusya arasında uzun yıllardır devam eden nükleer santral görüşmelerinin Haziran 2010'da sonuçlanmasıydı. Böylece Mersin Akkuyu'da yapılması planlanan nükleer santralin inşa ve işletim hakkı Rusya'ya verildi (Özbay, 2011, s.42). Bunların yanı sıra, ekonomik alandaki diğer önemli girişimler, Türkiye'de 2011'den itibaren Rus arama motoru Yandex'in faaliyet göstermeye başlaması ve 2012'de Türkiye menşeli Denizbank'ın Rus Sberbank tarafından satın alınmasıydı. Türkiye'nin en büyük 10 bankası arasında yer alan Denizbank'ın Sberbank'ın finansal operasyonlarındaki yaklaşık payı % 10'dur (İsmayıl, 2016, s.11).

İyi giden ilişkiler, Suriye'de yaşanan gelişmeler sonucunda yeniden bozulmaya başladı. Bununla birlikte bu durum, Rus uçağının düşürüldüğü 2015 yılına kadar, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir krize yol açmadı. Nitekim Putin, Aralık 2014'te Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında, ikili ticari ilişkilerin, siyasi alanlardaki anlaşmazlıklardan çok daha önemli olduğunu vurguladı. Putin ayrıca, Avrupa ülkelerine Karadeniz üzerinden Rus doğalgazını taşıması planlanan ancak hiç başlanamayan Güney Akım'ın iptal edileceğini, bunun yerine Trakya üzerinden Yunanistan'a giderek gazı Avrupa'ya taşıyacak olan yeni bir 'Türk Akımı' projesi üzerinde çalışıldığını açıkladı (Göksedef, 2016)

Rus uçağının düşürülmesinden sonra, Türk-Rus ilişkileri büyük yara aldı. Bununla birlikte, Erdoğan'ın bu hadise nedeniyle 27 Haziran'da Putin'e bir mektup yazarak dilediği özürden sonra ilişkiler yeniden yakınlaşma sürecine girdi ("Putin i Erdoğan Obsudili Siriyskiy Krizis i Turetskiy Potok", 2016). Uçak krizinin ardından ilk kez 2016 yılının Ağustos ayında bir araya gelen Erdoğan ve Putin, St. Petersburg'ta gerçekleşen görüşmenin ardından, vizesiz rejimin tekrar yürürlüğe konması gibi başlıklarda gerekli adımların atılacağı mesajını verdi. Rusya lideri Putin, vize problemini çözmek gerektiğini ve bunu ele alacaklarını belirtti ("Rusya ile Vizesiz Seyahat Yeniden Gündemde", 2016). Vize konusu, Ekim 2016'da Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanı Aleksey Ulyukayev ve Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci ile gerçekleştirilen görüşmede de ele alındı. Yapılan görüşmede Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci, vize uygulamasının kaldırılmasının turizm ve ticari ilişkiler açısından faydalı olacağını ifade etti ("Turtsiya Hoçet Kak Mojno Skoreye Vernut Bevizoviyе Otnoşeniya s Rossiye", 2016).

Yeni süreçte iki ülke, adeta üçüncü ülkelere meydan okurcasına ilişkilerin gelişmeye devam edeceği sinyallerini verdi. Putin ve Erdoğan, 6 Ekim günü Suriye meselesi ile ilgili olarak bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi ve bu görüşmede Suriye’de barış sürecinin başlatılması için uluslararası çabaların arttırılması gerektiğini ifade etti. Konuşmada ayrıca, ‘Türk Akım’ boru hattının inşası gibi ortak enerji projelerine de değinildi (“Putin i Erdoğan Obsudili Sırıyskiy Krizis i Turetskiy Potok”, 2016). Gelişen bu ilişkilere, Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov’un, 20 Aralık 2016 tarihinde Çağdaş Sanatlar Merkezi’nde silahlı saldırısı sonucu öldürülmesi de engel olamadı (“Rus Büyükelçiye Ankara’da Karanlık Suikast”, 2016). Nitekim Duma Güvenlik Komisyonu Başkanı Leonid Slutskiy, olayın ardından yaptığı açıklamada, Karlov’un silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmesinin Türkiye-Rusya ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceğini söyledi (“Rusya’dan Ankara Büyükelçisi Suikastına İlişkin Açıklama”, 2016). RF Devlet Başkanı basın sözcüsü Dmitriy Peskov da yaptığı açıklamada, olay sonrasında iki ülke liderlerinin telefonla yaptıkları görüşmede, bu saldırının son dönemde gelişen ikili ilişkilere yönelik bir provokasyon olarak nitelendirildiğini ifade etti (“Peskov: Rossiya i Turtsiya Proyavili Politiceskuyu Volyu dlya Sohraneniya Otnoşeni”, 2016).

Büyükelçiye suikast olayı, Rusya, Türkiye ve İran arasında yapılması planlanan Suriye meselesinin ele alınacağı önemli bir toplantının hemen öncesinde yaşanmıştı. Ancak bu durum, toplantının gerçekleştirilmesine engel olmadı. Görüşmenin ardından Suriye’deki duruma ilişkin ortak bir metin yayınlandı. Metinde; etnik köken, din ve mezhep gözetmeksizin Suriye’nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulduğu ve üç ülkenin de Suriye sorununun askeri yollarla çözülemeyeceği konusunda ortak görüşte oldukları ifade edildi (“Türkiye, Rusya ve İrandan Suriye Mutabakatı”, 2016).

Batı ise, iki ülke arasında yaşanan bu yakınlaşmayı kaygıyla izliyor. Nitekim *The Economist* gazetesinde, Rus Büyükelçiye yönelik suikasttan sonra bile iki ülke ilişkilerinde devam eden yakınlaşma ‘ürkütücü’ olarak tanımlandı (“The Economist’in Türkiye-Rusya Yakınlaşması Korkusu”, 2017).

10 Mart 2017 tarihinde Türkiye-Rusya Üst Düzey İş Birliği Konseyi’nin 6. toplantısı yapıldı. Toplantı öncesinde Putin, şu önemli açıklamayı yaptı:

Rusya ve Türkiye, son zamanlarda Suriye dahil olmak üzere dünyadaki krizleri çözmek için aktif bir biçimde çalışıyor. Ülkelerimiz, savunma kurumları ve istihbarat teşkilatları düzeyinde iyi ve etkili ilişkiler kurdu. Aramızdaki ilişkiler hızlı bir tempo ile onarılıyor, Moskova böyle olduğu için mutlu. İlişkilerimizin hak ettiği seviyeye yükselmesi için aktif bir biçimde çalışıyoruz. Rusya ve Türkiye askerleri arasında böyle yakın bir iş birliği kurulacağını kimse beklemiyordu (“Erdoğan ve Putin, Moskovada Buluştu”, 2017).

10 Mart günü gerçekleştirilen konsey toplantısı ardından yapılan açıklamada, iki ülke arasında askeri alanda ortak çalışmaların sürdürüleceği ifade edildi. Bunun yanı sıra, Rusya ve

Türkiye arasında birçok alanda ortaklık anlaşması imzalandı. Ayrıca 2019 yılının karşılıklı kültür yılı olarak kutlanması da karara bağlandı (“Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı İçin Moskova’da”, 2017).

Türkiye ile Rusya arasında S-400 uzun menzilli hava savunma sistemleri görüşmelerinin devam ettiğini açıklayan Rus “Rosteh” savunma sanayii kuruluşu Başkanı Sergey Çemezov, Ankara’nın füze alımında ciddi niyet sergilediğini, hatta anlaşma için Rusya’dan kredi talebinde bulunduğunu açıkladı. Rusya devlet televizyonu “Russia-24” kanalına konuşan Çemezov, “Ankara, savunma sanayi alanında Moskova ile işbirliği konusunda ciddi adımlar atıyor. Aralarında S-400 hava savunma füzelerinin de yer aldığı silah alımı hakkında Türkiye ve Rusya maliye bakanları arasında görüşmeler devam ediyor. Türkiye bu silahları Rusya’nın açacağı kredi ile almak istiyor. Dolayısıyla Rusya’nın Türkiye’ye verebileceği kredi miktarı belirlendiğinde somut silah anlaşmasının imzalanması sürecine geçilecek” dedi. S-400 füze sistemlerinin alımı konusu 10 Ağustos 2016’da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasındaki ikili görüşmede gündeme gelmişti (Hürriyet, 15.03.2017).

İki liderin de böyle bir anlaşma ile ilgilendikleri bilgisini doğrulayan Kremlin sözcüsü Dmitriy Peskov *İzvestiya* gazetesine verdiği demecinde, Rus tarafının savunma sistemleri konusunda Türkiye’yle işbirliğine karşı olmadığını belirterek “Her iki taraf da bununla ilgileniyor, görüşmelerimiz devam edecek” dedi. Peskov’un açıklamasını veren *Sputniknews* “Peskov’un yanı sıra Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu da, Türkiye ile olası bir S-400 anlaşması imzalanmasının, Putin ve Erdoğan’ın Kremlin’de görüştüğü konulardan biri olduğunu doğruladı” dedi (Takvim, 15.03.2017).

İkili ilişkilerde yaşanan iyileşmenin en olumlu yansıdığı sektörlerden biri, turizmdi. Turizmdeki gelişmeler açısından Putin’in yapmış olduğu bir açıklama özellikle önemliydi. Putin, Türk hükümetinin turistlerin güvenliğinin sağlanması için elinden geleni yaptığını ve geçmişte birçok Rus gibi kendisinin de Türkiye’de tatil yaptığını ve çok iyi izlenimler edindiğini ifade etti (“Putin: Türkiye’de Ben de Tatil Yaptım”, 2017). Mart ayında Moskova’da düzenlenen Uluslararası Turizm Fuarı’nı (MITT) ziyaret eden Hüseyin Yayman da bu açıklamaya atıfta bulundu ve bu sözlerin çok önemli olduğunu, Türkiye’ye gelen her bir turisti Rusya ve Türkiye arasındaki dostluğu geliştirecek bir barış elçisi olarak gördüklerini söyledi. Yayman ayrıca 2017 yılından çok ümitli olduklarını, ilk tatil rezervasyonlarının çok olumlu gittiğini, hatta mevcut talebin 2014 yılı rakamlarının da üzerinde olduğunu açıkladı (“Turizmde Hedef 5 Milyon Rus Turist”, 2017). Benzer bir açıklama geçtiğimiz günlerde Türk Hava Yolları (THY) Rusya Genel Müdürü Mefail Deribaş’tan geldi. Deribaş, uçak bileti satışları ve planlanan uçuş sayılarına bakıldığında 2017’nin çok iyi bir yıl olmasını beklediklerini, 2015 yılına göre, bilet satışlarının yaklaşık üç kat arttığını söyledi (“Bilet Satışları Üç Kat Arttı: Ruslar Türkiye’ye Akıyor”, 2017).

Türk-Rus turizm ilişkilerinde son günlerde yaşanan bir başka olumlu gelişme, Rusya’nın Karadeniz’de Soçi-İstanbul parkurunda kruvaziyer turlarının başlatılması için iki ülke tarafından çalışma yapılması yönünde öneride bulunmasıydı. Buna göre, Karadeniz kıyılarını dolaşacak

olan turun Soçide başlayıp İstanbul'da sonlanması öngörülüyor ("Türkiye ile Rusya Arasındaki Turizmi Canlandıracak Yeni Teklif", 2017).

Sonuç

Rusya ve Türkiye ilişkileri çok uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. İki ülkenin tüm bu yıllar boyunca kimi zaman iş birliği kimi zaman ise savaşlar ve rekabete dayanan komşuluk ilişkileri mevcuttur. Ancak özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra, bu ilişkilerin genel grafiğini çizmek ve bunları çeşitli nedenlerle açıklamak hiç de kolay değildir.

Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkilerde rekabetten çok iş birliğinin ön plana çıkarılması, hem Türkiye hem de Rusya'nın menfaatine olacaktır. Bu nedenle, geçmişteki hadiseler veya rekabet-problem alanlarına takılıp kalmak doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Ancak bu, iki ülke arasındaki mevcut problemlerin ve rekabet unsurlarının göz ardı edilmesi manasına gelmemektedir. Aksine tüm bunlar konuşulmalı ve yapıcı bir şekilde ele alınmalıdır. Bununla birlikte, var olan problemlerin (Kırım, Karabağ vb.) bugünden yarına çözülmesini beklemek de çok gerçekçi olmayacaktır. Bu nedenle, Türkiye ve Rusya'nın aralarındaki problemleri -üçüncü ülkelerin dahil olmadan- konuşabilecekleri platformların artması gerekmektedir. Bu noktada bir konuya dikkat çekmekte fayda vardır. Bu ise, ilişkilerdeki iyileşme ve üst düzey iş birliklerinin, üçüncü ülkelerin husumetini ve kıskançlığını çekebilme olasılığıdır. Bu bakımdan yapılan-yapılacak olan provokasyonlara karşı, her iki ülkenin de uyanık olması gerekmektedir.

İkili ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Rus tarihini, dilini, coğrafyasını, kültürünü ve toplum psikolojisini iyi bilen araştırma merkezleri ve bilim insanlarının dahilyle, devlet himayesinde bir heyet oluşturulmalıdır. Bunun yanı sıra, iki ülke arasında ekonomik alanda uzun vadeli ve etkili projeler ortaya konulmalıdır. Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinden söz ederken gözden kaçırılmaması gereken bir başka husus, Rusya'daki Müslüman-Türk nüfustur. İkili ilişkilerde bir diğer motivasyon unsuru, Türkler ve Ruslar arasında 1990'ların başından beri yapılan sayıca azımsanmayacak evlilikler ve kurulan akrabalıklardır. Bununla birlikte, Rusya ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda, heyecandan ve hamasetten uzak, günün gerçeklerine uygun ve geleceğin inşasına yönelik yürütülmesinin gerekli olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Ekonomi, turizm, eğitim ve kültür alanlarındaki aktiviteler bu ilişkilerin itici gücü olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Acar, Kezban (2004), *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Aktürk, Şener (2013), "Türk-Rus İlişkilerinin Realist Bir Değerlendirmesi, 2002-2012: Zirveden Dibe mi?", *Hazar Raporu*, s. 55-70.
- Asker, Ali ve S. Aliyeva (2012), "Rossiysko-Turetskiye Otnoşeniya: Optimizm v Paradoksalnih Usloviyah", *Problemi i Riski Sovremennoy Rossiyskoy Modernizatsii: Kontseptualnoye Osmisleniye i Praktika Realizatsii*, Moskva.
- Babilunga, Nikolay (2012), "Russko-Turetskaya Voyna 1806-1812 gg.: Osvobojeniye Bessarabii ot Osmanskogo İğa", *Rusii* 1 (27), s. 62-68.
- "Bakan Çavuşoğlu'dan ABD ve Rusya'ya Sert Tepki", <http://www.ensonhaber.com/bakan-cavusoglundan-abd-ve-rusyaya-sert-tepki-2017-04-06.html> (06.04.2017).
- "Başbakan Davutoğlu: Rusya'ya Karşı Gerekirse Biz de Yaptırım Uygularız", <http://www.star.com.tr/ekonomi/rusyaya-karsi-gerekirse-biz-de-yaptirim-uygulariz-haber-1074965/> (10.03.2017).
- "Bilet Satışları Üç Kat Arttı Ruslar Türkiye'ye Akıyor", <http://www.milliyet.com.tr/bilet-satirlari-uc-kat-artti-ekonomi-2424840/> (04.04.2017).
- Büyükkakıncı, Erhan (2004), "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri", *Türk Dış Politikası Analizi*, 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı İçin Moskova'da", <http://tr.euronews.com/2017/03/10/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisi-icin> (12.03.2017).
- Çelikpala, Mitat (2010), "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler*, C 7, S 25, s. 93-126.
- Çolak, Kamil (2008), "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, C 10, S 2, s. 141-183.
- Ercan, Muzaffer (2010), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S 1, s. 27-42.
- Erdem, Can (2007), "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali ve Liasan Şahin, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- "Erdoğan ve Putin, Moskova'da Buluştu", <http://www.gundemavratsya.com/erdogan-ve-putin-moskovada-bulustu-12354h.htm> (10.03.2017).
- "Erdoğan'dan İzmir'de Sürpriz Görüşme", <http://www.finansgundem.com/haber/erdogandan-izmirde-surpriz-gorusme/409897> (04.04.2017).
- Gürün, Kamuran (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK Yayınları.
- İsmayıl, Toğrul (2016), "Türkiye-Rusya İlişkileri: Soğuk Kış'tan Sıcak Bahar'a Dönüşebilecek mi?", *EkoAvrasya*, S 33, s. 6-13.
- Kınıklioğlu, Suat ve Valeriy Morkva (2007), "An Anatomy of Turkish-Russian Relations", *Southeast European and Black Sea Studies*, 7:4, s. 533-553.
- "Kırım Krizi ve Türkiye", <http://www.bilgesam.org/incele/598/kirim#.WONQkGdlPcc> (04.04.2017).
- Kurat, Akdes Nimet (1999), *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK Yayınları.
- Mikail, Elnur Hasan (2007), *KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya*, İstanbul: IQ Yayınları.
- "Moskova'da Kürt Konferansı", <http://www.hurriyet.com.tr/moskovada-kurt-konferansi-40367185> (04.04.2017).

- Özalp, Güven (1999). “PKK, Meclisini Feshetti”, <http://www.milliyet.com.tr/1999/09/28/haber/hab03.html> (09.03.2017).
- Özbay, Fatih (2011), “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, *Bilge Strateji*, C 2, S 4, s. 35-77.
- “Peskov: Rossiya i Turtsiya Proyavili Politiceskuyu Volyu dlya Sohraneniya Otnoşeniyy”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2835492&tid=109129> (10.03.2017).
- “Putin: Atatürk Mezarında Ters Dönmüştür”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/rusya_turkiye_ucak_krizi (10.03.2017).
- “Putin: Türkiye’de Ben de Tatil Yaptım”, <http://turkrus.com/354605-putin-turkiyede-ben-de-tatil-yaptim-xh.aspx> (04.04.2017).
- “Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri> (11.03.2017).
- “Putin i Erdoğan Obsudili Siriyskiy Krizisi i Turetskiy Potok”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2806872&tid=109129> (10.03.2017).
- Riasanovsky, N. V. ve M. D. Steinberg (2011), *Rusya Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- “Rus Büyükelçiye Ankara’da Karanlık Suikast”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/647790/Rus_buyukelciye_Ankara_da_karanlik_suikast.html# (09.03.2017).
- “Rus Savaş Gemisi Ege’de Türk Balıkçı Teknesine Ateş Açtı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151213_rus_gemisi_ege (11.03.2017).
- “Rusya Bu Ürünlerin Yasağını Kaldırdı”, http://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/rusya-bu-urunlerin-yasagini-kaldirdi?utm_content=buffere9d7c&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (11.03.2017).
- “Rusya ile Vizesiz Seyahat Yeniden Gündemde”, <http://www.yenisafak.com/ekonomi/rusya-ile-vizesiz-seyahat-yeniden-gundemde-2508384> (09.03.2017).
- “Rusya: PKK ve YPG’yi Terörist Olarak Görmüyoruz”, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201702081027127179-rusya-pkk-ypg-terorist-gormuyoruz/> (06.04.2017).
- “Rusya, Türkiye’den Sebze-Meyve İthalatını Tamamen Yasaklıyor”, <http://t24.com.tr/haber/rusya-turkiyeden-sebze-meyve-ithalatini-tamamen-yasakliyor,340213> (06.04.2017).
- “Rusya, YPG ile Anlaştığını Yalanladıktan Sonra Bu Görüntüler Ortaya Çıktı”, <http://www.cnnturk.com/video/dunya/rusya-ypg-ile-anlastigini-yanlanladiktan-sonra-bu-goruntuler-ortaya-cikti> (06.04.2017).
- “Rusya YPG ile Ortak Üs Kurulacağı İddialarını Yalanladı”, http://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-ypg-ile-ortak-us-kurulacagi-iddialarini-yanlanladi,FrQp_Yg1lkG0qJ01_jPSEw (06.04.2017).
- “Rusya’da Uçuş Ekiplerine Vize Krizi”, <http://www.hurriyet.com.tr/rusyada-ucus-ekiplerine-vize-krizi-40035870> (11.03.2017).
- “Rusya’dan Ankara Büyükelçisi Suikastına İlişkin Açıklama”, http://www.ntv.com.tr/dunya/rusyadan-ankara-buyukelcisi-suikastina-iliskin-aciklama,_X-1VS3qb0O-ID09g9QGbg (13.03.2017).
- “Rusya’nın İthalat Yasağı Meyve-Sebzeyi Ucuzlattı”, <http://www.milliyet.com.tr/rusya-nin-ithalat-yasagi-ekonomi/detay/2226977/default.htm> (06.04.2017).
- “Rusya’ya Boğaz’dan Füzeli Geçiş Uyarısı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151207_rus_buyukelci (11.03.2017).
- “The Economist’in Türkiye-Rusya Yakınlaşması Korkusu”, <http://m.ensonhaber.com/the-economistin-turkiye-rusya-yakinlasmasi-korkusu-2017-02-17.html> (11.03.2017).

- Turan, İlter (2009). “Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar”, *Bilgesam Rapor No:5*, <http://www.bilgesam.org/incele/1074/turk-rus-iliskileri--sorunlar-ve-firsatlar/#.WL51MvJrgmp> (07.03.2017).
- “Turizmde Hedef 5 Milyon Rus Turist”, <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,176565/turizmde-hedef-5-milyon-rus-turist.html> (04.04.2017).
- “Turizmde 30 Yılın En Büyük Krizi”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turizmde-30-yilin-en-buyuk-krizi-132396h.htm> (04.04.2017).
- “Turtsiya Hoçet Kak Mojno Skoreye Vernut Bevizoviyeye Otnoşeniya s Rossiyey”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2807842&tid=109129> (10.03.2017).
- “Turtsiya-Rossiya: Priçimi Konfliktka”, <http://www.politrus.com/2016/04/02/russia-turkey-13/> (10.03.2017).
- “Türkiye ile Rusya Arasındaki Turizmi Canlandıracak Yeni Teklif”, <http://www.cnnturk.com/seyahat/turkiye-ile-rusya-arasindaki-turizmi-canlandiracak-yeni-teklif> (04.04.2017).
- “Türkiye, Rusya ve İrandan Suriye Mutabakatı”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-rusya-ve-irandan-suriye-mutabakati> (09.03.2017).
- “Türkiye’nin Tezini S-300 Tutanakları Çürütüyor”, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiyenin-tezini-s-300-tutanaklari-curutuyor-1157212/> (Tarihi: 09.03.2017).
- Ulunian, A. A. (2003), “Soviet Cold War Perceptions of Turkey and Greece: 1945-58”, *Cold War History*, 3:2, s. 35-52.
- Yener, M. Cüneyt (2013), “Küresel Düzendeki Yeni Arayışlar: Şangay İş Birliği Örgütü ve Türkiye” *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, S 46, s. 71-91.

